

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Тема соціального капіталу розглядається у багатьох соціологічних концепціях і теоріях, які ґрунтуються на парадигмах класичної соціології. Це природно, оскільки проблема безпосередньо стосується одного з центральних питань соціології, а саме розкриває можливості соціального суб'єкта раціонально конструювати особливі відносини щодо соціальної дійсності. Більше того, з питаннями соціального капіталу пов'язані фундаментальні проблеми соціології щодо взаємодії і взаємин людей у зв'язку з економічним і соціальним життям суспільства.

Важливим також є не тільки теоретичне, але й практичне значення цього соціального феномену. Саме завдяки йому розробляються конкретні механізми управління соціальними процесами, визначаються й використовуються можливості впливу на характер, сутність та усталеність соціальної взаємодії.

Уже на початку ХХ ст. на сторінках провідних західних журналів пройшли ґрунтовні дискусії з проблем соціального капіталу у сучасному світі. В них взяли участь такі авторитетні представники різних наукових і ідейних напрямків, як Дж. Голдторп, Е. Соренсон, О. Райт, Д. Грускі та ін. Їх теоретичні конструкти, підтверджені багаторічними дослідженнями як у власних країнах, так і в порівняльних міжнародних дослідженнях, не тільки не втратили актуальності, але й повною мірою відповідають життєвим реаліям сучасного світу. Сучасні дослідники (С. Бюс, А. Портес, Л. Стрельникова) також приділяють увагу цій проблемі. Тому необхідно систематизувати і узагальнити підходи до аналізу специфіки формування та функціонування соціального капіталу в

сучасному суспільстві.

Метою даної статті є дослідження існуючих підходів до аналізу феномену «соціальний капітал», що дозволить визначити рівні його формування і напрямки функціонування у суспільстві.

Підходи до визначення сутності соціального капіталу як капіталу суспільних відносин, норм та цінностей, на відміну від фізичного, економічного, інтелектуального, були закладені в класичній політичній економії А. Смітом та Д. Рікардо [1, с. 170]. Вони створили підґрунтя для дослідження феномену «соціальний капітал», проте концептуально завершеного вигляду цим дослідженням не надали.

Надалі ідея соціального капіталу розвивалася в рамках багатьох соціальних наук. Залежно від того, на чому роблять акцент дослідники при концептуалізації цього поняття, можна виділити принаймні чотири основних підходи до його аналізу: соціально-антропологічний, соціологічний, економіко-інституціональний і політологічний [2, с. 35].

В основу соціально-антропологічного підходу закладене уявлення про природні інстинктивні прагнення людських істот до об'єднання. Прихильниками цього підходу є Л. Дж. Ханіфан, Ф. Фукуяма та ін.

У 1920 р. Л. Дж. Ханіфан висунув гіпотезу про те, що соціальний капітал належить до таких людських якостей, які у звичайному житті називаються доброзичливістю (прихильністю), дружбою і які створюють соціальні осередки суспільства.

Ф. Фукуяма визначає соціальний капітал як набір неформальних цінностей та норм, що поділяються членами групи та роблять можливою співпрацю всередині групи. На думку науковця, соціальний капітал відрізня-

няється від інших форм капіталу тим, що він зазвичай створюється і передається через такі культурні механізми, як релігія, традиція або історична звичка [3].

Соціологічний підхід до визначення соціального капіталу пов'язаний з роботами П. Бурдьє та Дж. Коулмена. Так, П. Бурдьє під соціальним капіталом розуміє «сукупність існуючих або потенційних ресурсів, які пов'язані з наявністю усталеної мережі більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання, або, іншими словами, членства в групі» [4]. Отже, згідно з П. Бурдьє, соціальний капітал є дещо більшим, аніж просто мережа групових зв'язків. Його природа передбачає трансформацію сталих відносин (сусідство, стосунки у колективі та навіть родинні зв'язки) у такі, що припускають тривалі суб'єктивно-емоційні зобов'язання (відчуття вдячності, поваги, дружби тощо). Це зв'язки особливої природи – позитивно емоційні та побудовані на довірі. П. Бурдьє також звертає особливу увагу на такий важливий елемент соціального капіталу, як довіра. Як зазначає французький соціолог, «користуючись довірою та накопиченим капіталом зв'язків, люди здатні, як то кажуть, «прийшовши з пустими руками, забрати з собою увесь ринок, маючи замість грошей своє обличчя, ім'я та честь», і навіть «ручатися (в сенсі «розпочинати справу»), незалежно від того, чи є в них гроші, чи немає» [4, с. 22].

Дж. Коулмен розглядає соціальний капітал як потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що використовується в повсякденному житті й в екстраординарних ситуаціях як своєрідний ресурс дії, один зі способів залучення елемента соціальної структури до теоретичної парадигми раціональної дії. Вчений доходить висновку, що соціальний капітал — це «ресурси соціальних відносин і мереж відносин, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню [взаємної] довіри, визначенню [взаємних] обов'язків та очікувань, формуванню й запровадженню [соціальних] норм, створенню асоціацій тощо» [5]. До-

віра і взаємодопомога цілеспрямовано формуються в міжособистісних стосунках і виражаються в таких формах соціального капіталу, як зобов'язання та очікування, інформаційні канали, а також соціальні норми. Дж. Коулмен застосував концепцію соціального капіталу під час аналізу причин низьких показників шкільної успішності та передчасного залишення школи деякими підлітками. Причиною цих явищ, на думку дослідника, є дефіцит соціального капіталу родинного кола та соціального середовища цих учнів [5, с. 109–113].

Отже, з позицій соціологічного підходу соціальний капітал є ресурсом, який приносить «прибуток». Причому останній є цілком конкретним і виражається в тому, що як ресурс він несе в собі потенціал покращення взаємодій у суспільстві (або окремій соціальній групі) і, як наслідок, підвищення ефективності його функціонування, а також власних можливостей кожного члена.

Економіко-інституціональний підхід представлений, у першу чергу, в роботах І. Є. Дискіна і ґрунтується на тому, що люди, взаємодіючи один з одним, прагнуть до максимізації індивідуальної користі й використовують ресурси соціального капіталу при здійсненні різних типів діяльності. За такого підходу акценти зосереджені на інвестиційних стратегіях індивідуума в умовах альтернативних можливостей використання часу. Прикладом може бути створення локального інституціонального середовища, яке забезпечує додаткові конкурентні переваги аж до одержання монопольного становища на ринку [6].

У політологічному підході основний наголос роблять на ролі, політичних і соціальних норм у формуванні людської поведінки. Так, Р. Патнем, аналізуючи процес формування демократичної культури, припускає, що розвиток демократії передує матеріальному достатку [7, с. 48]. Досліджуючи взаємозалежність особливостей культури й економічного добробуту різних співтовариств, Р. Патнем доходить висновку, що не матеріальний достаток є

причиною розвитку соціального капіталу, а, навпаки, економічне зростання відбувається в тих країнах, де існує розвинене громадянське суспільство. На думку вченого, суспільство, засноване на загальній взаємодії, є більш результативним, ніж суспільство загальної недовіри [7]. Ми погоджуємося з думкою Р. Патнема і вважаємо, що довіра – найважливіша складова соціального капіталу, вона необхідна для успішного розвитку країни загалом. У суспільстві з високим рівнем довіри зазвичай вищий рівень визнання публічної влади, а отже, нижчі витрати на підтримку порядку; реформи, що впроваджуються органами влади, проходять легше, тому що скорочуються витрати на вирішення соціальних конфліктів. У багатьох країнах із низьким рівнем життя люди не мають елементарних інституціональних гарантій, що захищають їх від політичного свавілля. Низький рівень довіри є перешкодою для консолідації суспільства і влади.

Таким чином, політологічний підхід перегукується із соціально-антропологічним, у рамках якого соціальний капітал виступає як соціально-психологічні або культурні традиції й норми або, за словами Р. Інглехарта, як культура довіри й толерантності, у якій з'являються великі мережі добровільних асоціацій. Такі мережі є результатом співдружності людей, що довіряють один одному навіть тоді, коли довіра є, по суті, побічним продуктом асоціації [8, с. 19].

Один із провідних дослідників Н. Лін [9], дотримуючись економічних паралелей, до яких схиляється метафора капіталу, вважає, що чітке розмежування цих підходів дасть змогу відповісти на питання, хто отримує прибуток – група чи індивід. Отже, ми вважаємо, що у соціально-антропологічному підході «прибуток» отримує індивід; у соціологічному підході «прибуток» отримує група (суспільство), а потім, як наслідок, індивід; в економіко-інституціональному підході «прибуток», у першу чергу, отримує індивід, а як наслідок – група (суспільство);

у політологічному підході «прибуток» належить суспільству.

Таким чином, проведений нами аналіз основних підходів до визначення сутності соціального капіталу дозволяє зробити такі висновки:

по-перше, «соціальний капітал» не є суто соціологічним поняттям, він активно досліджується також філософами, економістами та політологами;

по-друге, не існує однакового підходу до аналізу «соціального капіталу». Усі дослідження в цьому напрямку можна умовно розподілити на чотири підходи, а саме: соціально-антропологічний, соціологічний, економіко-інституціональний і політологічний;

по-третє, ці підходи відрізняються, головним чином, визначенням «прибуткової спрямованості» соціального капіталу на суспільство (групу) чи індивіда;

по-четверте, соціально-антропологічний та політологічний підходи наполягають на винятковій спрямованості «прибутку» соціального капіталу на індивіда і групу (суспільство) відповідно;

по-п'яте, соціологічний та економіко-інституціональний підходи констатують подвійну спрямованість «прибутку» соціального капіталу (індивід, суспільство), але відрізняються першочерговістю цього спрямування, а саме: за соціологічним підходом «прибуток» отримує суспільство, а як наслідок, індивід, за економіко-інституціональним – навпаки: «прибуток» отримує спочатку індивід, а як наслідок – суспільство (група);

по-шосте, найбільш коректним з точки зору концептуальної цілісності характеристики ми пропонуємо таке визначення **поняття «соціального капіталу»** – це існуючі або потенційні ресурси взаємодій між членами суспільства (групи), засновані на принципах довіри, моральності, чесності, толерантності, які формують усталену мережу інституціалізованих зв'язків і забезпечують умови подальшого розвитку як суспільства (групи) в цілому, так і його членів.

Література

1. Дятлов С. А. Теория человеческого капитала / Дятлов С. А. – СПб : УЭФ, 1996. – 325 с.
2. Стрельникова Л. В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов /Л. В. Стрельникова // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 2. – С. 33–40.
3. Fukuyama F. The Great Disruption. Human nature and the reconstitution of social order / Fukuyama F. – London : Profile Books, 1999. – 386 p.
4. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // *Экономическая социология* [Электронный журнал]. – Режим доступа : www.tcsoc.msses.ru. – Т. 3. – № 5. – 2002. – С. 20–33.
5. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital / J. Coleman // *American Journal of Sociology*. – 1988. – Vol. 94. – P. 95–120.
6. Дискин И. Е. Социальный капитал в глобальной экономике / И. Е. Дискин // *Общественные науки и современность*. – 2003. – №5. – С. 150–159.
7. Патнем Р. Д. Творения демократії: традиції в сучасній Італії / Р. Д. Патнем Р. Леонарді, Р. Нанетті ; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
8. Шихирев П. Н. Природа социального капитала: социально-психологический подход / П. Н. Шихирев // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 2. – С. 17–32.
9. Leana C. R. Organizational Social Capital and Employment Practices / C. R. Leana, H. J. van Buren. – *Academy of Management Review*. – 1999. – Vol. 24. – No. 3. – P. 538–555.

Надійшла до редколегії 26.03.2009

Анотації

У статті проводиться теоретичний аналіз основних підходів до вивчення поняття «соціально-антропологічний, соціологічний, економіко-інституціональний та політологічний підходи» як однієї з найважливіших категорій суспільних наук. Характеризується соціально-антропологічний, соціологічний, економіко-інституціональний та політологічний підходи.

В статье проводится теоретический анализ основных подходов к изучению понятия социальный капитал как одной из наиболее важных категорий общественных наук. Характеризуются социально-антропологический, социологический, экономико-институциональный и политологический подходы.

In article, the theoretical analysis of the basic approaches to concept studying the «social capital» as one of the most important categories of social science is carried out. Socially-anthropological, sociological, economico-institutional and politological approaches are characterized.

УДК 316.472

В. О. БОЛОТОВА,

*кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та політології*

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА КОРУПЦІЮ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Численні дослідження корупції в багатьох країнах свідчать про те, що стан корупції в усьому світі зараз становить загрозу для економічного розвитку країн. Ці дослідження доводять існування межі, за якою корупція стає настільки сильною, що зачіпає усі ланки державного апарату.

Тоді, як наслідок, настає занепад економіки і відбувається нівелювання прав людини та громадянина.

Проблема корупції в Україні й інших країнах колишнього соціалістичного табору різко загострилась у процесі їх переходу від планової до ринкової економіки.